

ІСЛАМСЬКІ ПРОЦЕСИ В РОСІЙСЬКІЙ ФЕДЕРАЦІЇ: УРОКИ ДЛЯ УКРАЇНИ

У статті А.Арістової «Ісламські процеси в російській Федерації: уроки для України» узагальнюються провідні тенденції розвитку мусульманської умми в Росії, висвітлюються їх аналогії із процесами, що перебігають в українському суспільстві, та визначаються актуальні для українських реалій шляхи оптимізації державно-релігійних відносин.

Ключові слова: мусульманська умма, політизація ісламу, внутрішньо-ісламські суперечності, ісламофобія, державно-конфесійні відносини.

Відродження ісламу та його реінтеграція в суспільне буття потягли за собою розгортання нових для України соціально-релігійних процесів. Досить було одного десятиліття, аби країна увійшла до переліку європейських держав із найбільшою кількістю мусульманського населення (при тому корінного мусульманського населення, а не першого-другого-третього покоління мігрантів), а словосполучення «ісламський чинник» наповнилося на українських теренах конкретним політичним, етнонаціональним, ідеологічним змістом. Невід'ємним від новітньої історії ісламу стає поява цілої низки гострих проблем, як у галузі державно-релігійних, так і міжконфесійних та внутрішньо-конфесійних відносин, – проблем, які примусили виснувати про початок нового етапу в розвитку релігійної ситуації на українських теренах.

При тому, ми маємо перед собою приклад країни, де процеси употужнення ісламського чинника явлені настільки зримо, масштабно, актуалізовано, що нехтувати їх осмисленням і компаративним аналізом було б не тільки науково невиправданим, а й соціально безвідповідальним. Адже Україна і Росія мають спільну історію політичної інтегрованості в єдину систему, що наклало відбиток на весь хід пострадянських трансформацій (і на процеси в релігійно-конфесійній сфері зокрема). Україна, як і Росія, є однією з небагатьох країн Європи, на терені якої століттями проживало корінне мусульманське населення, а південний ареал тривалий час розвивався як органічна частина мусульманської цивілізації. Сьогодні в Україні, як і в Росії,

* А.Арістова – доктор філософських наук, завідувач кафедри філософії та педагогіки Національного транспортного університету

утворилася розширована, роздerta протиріччями мусульманська спільнота, що стає сприятливим ґрунтом для поширення радикальних ідей та екстремістських практик, і чимдалі більше увиразнює свою силу як чинник дестабілізації не тільки релігійної, а й соціополітичної ситуації в суспільстві. Тому, попри всю розбіжність українського і російського суспільного середовища, схожість багатьох процесів ренесансу ісламу та інституалізації мусульманської умми в них – безсумнівна, а породжувані ними проблеми і соціальні небезпеки – спільні. Відтак їх дослідження та осмислення стає запотребованим як у сучасній науці, так і в практиці державно-конфесійних відносин.

Визнаємо, що під час роботи над статтею складнощі виникали не стільки через неосяжну кількість різноманітних джерел з проблем ісламу в Росії, скільки через суперечливість, фрагментарність, мозаїчність їх теоретичного змісту і фактичного матеріалу. Безумовно, є запотребованим вагомий доробок науковців, експертів, аналітиків з різних проблем історії, сьогодення та перспектив розвитку ісламу в Росії (Р.Абдулатипов, М.Батунський, А.Буттаєва, С.Градировський, В.Зорін, В.Курінний, Р.Ланда, А.Малашенко, Р.Набієв, В.Наумкін, А.-В.Ніязов, А.Нуруллаєв та ін.). На окрему увагу заслуговує низка монографій і видруків за авторством як науковців, так і релігійних діячів, де аналізуються неоднозначні процеси легалізації та відродження ісламу від 90-их рр. м.ст. (О.Алов, Ф.Асадуллин, Р.Баширов, М.Владиміров, Р.Гайнутдін, А.Малашенко, Ф.Мухаметшин, Т.Саїдбаєв). Утім, левова частка того, що публікується про «іслам в Росії» та «російський іслам» (а ці поняття, звісно, нетотожні), має або інформаційно-описовий, або ксенофобно-алармістський, або самопрезентаційний характер, нерідко несе відбиток політичного замовлення. Навіть провідні російські науковці відзначають гостру потребу в концептуалізації, теоретичному осмисленні питань організації, розвитку та функціонування російської умми [Куренной В. Ускользящий предмет // Отечественные записки. – 2003. - № 5 (13). - С. 3-5]. Щодо українських дослідників, то, попри зростаючу зацікавленість процесами в ісламському просторі, у фокусі уваги були і залишаються «внутрішні проблеми», найперше – життєдіяльність мусульманської умми Криму. Компаративний аналіз буття мусульманських спільнот на пострадянському терені наразі є лакуною у вітчизняній соціології релігії.

Відтак **об'єктом** дослідження є ісламські процеси на теренах російської та української держав у пострадянські десятиліття; **метою** - виділення та аналіз провідних тенденцій розвитку мусульманської умми зазначених регіонів у новітню добу; **завданнями** – висвітлення кореляцій та аналогій між процесами, що перебігають в російському та українському суспільствах; визначення на цій основі актуальних для українських реалій шляхів оптимізації міжрелігійних та державно-релігійних відносин.

Основний зміст статті. Відродження ісламу та ісламських інститутів, як правило, описується як компонент і прояв феномену загально-релігійного відродження на терені пострадянських країн. Однак, на пострадянському просторі *перетнулися два паттерни ісламського ренесансу*: з одного боку, ренесансу «внутрішнього», що розгорнувся на хвилі лібералізації політичного ладу в цілому і державно-конфесійних відносин зокрема, актуалізації етноконфесійних ідентичностей; з іншого боку – ренесансу «зовнішнього», що його переживає світова мусульманська умма, стаючи повноправним суб'єктом глобального світу і усвідомлюючи свою нову геополітичну ідентичність. Як наслідок, динаміка *відбудови і розбудови ісламського геоконфесійного простору* ставала настільки інтенсивною, що російські дослідники вимушені були визнати: темпи і рівень релігійного ісламського відродження в Росії практично не піддаються точному обліку та аналізу [Буттаева А.М. Исламское возрождение в современной России: проблемы и перспективы // Религиоведение. – 2008. - № 2. – С. 30].

На оці ситуація, коли країна з багатовіковими традиціями ісламу навіть не має достовірної інформації щодо кількості мусульман, які проживають на її території. Вживані способи оцінки суцільно базуються на етнічних та демографічних критеріях (тим самим релігійний фактор повсякчас підміняється етнічним): у науковому, політичному та інформаційному просторі міцно закріпилося словосполучення «мусульманські народи Росії» або «корінні мусульманські народи», що охоплює кілька десятків етнічних спільнот із власною понад тисячолітньою історією. З огляду на демографічні та статистичні показники переписів, кількісний склад мусульманської умми здебільшого визначається в межах від 12 до 15 млн. осіб (8-10 % населення). Натомість, частина експертів певна, що на кінець ХХ ст. з урахуванням масштабів імміграції та активного навернення в іслам представників «немусульманських народів» цей показник склав не менше 20 млн. осіб (тобто 14-15% населення) [Бжезинский З. Великая шахматная доска. – М., 1998. С. 160]. Будемо відверті – українські науковці так само не знають достеменно справжніх масштабів мусульманської умми в країні. Цифрові дані в соціологічних, статистичних, релігієзнавчих, медійних джерелах розбіжні на порядок: від 250 тис. до 2,5 млн. осіб (від 0,5% до 5% населення). Втім, за обережними оцінками науковців мусульмани не перевищують 1% від чисельності населення України.

В кожному разі, не викликає сумніву, що збільшення чисельності мусульман в останні десятиліття відбулося стрибкоподібно, а динаміка розвитку ісламської інфраструктури (у т.ч. кількості релігійних організацій і об'єднань, мечетей, мусульманських освітніх закладів, громадських рухів тощо) набула нелінійного, вибухового характеру. Наведемо лише один приклад: станом на 1 січня 1991 р. в Росії знаходилося на обліку 870 мечетей, а в 2000 р. – майже вдсятеро більше, понад 7 тисяч [Мухаметшин Ф. М. Мусульмане России: судьбы, перспективы, надежды. - М., 2001. - С. 72], і це кількісне

зростання триває по теперішній час, помітно перевищуючи середні темпи приросту іноконфесійних організацій.

Аналогічні процеси спостерігаємо і в українському суспільстві: якщо у 1991 р. в Україні діяла 31 мусульманська громада, то у 2000 р. їх кількість зростає в 10 разів (346 громад), а в 2007 р. вже перевищує 1 тис. [Див: Державна статистика релігій в Україні [електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://old.risu.org.ua/ukr/resources/statistics>].

Впадає в очі ще одна аналогія: зростання кількості незареєстрованих мечетей. Так, в Росії їх кількість за різними оцінками сягнула від 3,5 до 5 тис. (біля 60 % від загальної кількості громад); в Криму серед загалу мусульманських громад не зареєстровано понад 600 (що дивує, ті ж самі 60 %). Вже самий факт, що ісламські осередки виникають, діють і не прагнуть до реєстрації, викликає чимало запитань: чи це небажання чималого адміністративного клопоту? свідомо установка лідерів новоутвореної місцевої спільноти? координоване рішення очільників кримських мусульман? політика органів місцевої влади? нав'язана із-зовні стратегія певних релігійно-політичних кіл або що? На загал, діяльність незареєстрованих об'єднань мусульман навколо стійкого осердя (імама та його помічників), стає прикметною ознакою нинішнього стану умми.

Таким чином, надшвидка динаміка зростання конфесійної інфраструктури мусульман та поява нових тенденцій в її розвитку спростовує нещодавні оптимістичні висновки аналітиків про досягнуту помірність і сталість темпів розбудови мусульманських інституцій.

Безумовно, провідним трендом, що відобразив усю складність і суперечливість релігійного відродження на пострадянському терені, став процес глибокого організаційного розколу мусульманської умми. Зауважимо, що мусульмани в Росії ніколи не мали єдиного централізованого духовного центру (історично сформувалися кілька незалежних ісламських центрів впливу: в Поволжі, в Середній Азії, на Північному Кавказі, на Закавказзі та в Криму), але за радянських часів відбулася штучна централізація мусульманської умми з метою суворого підпорядкування релігійних інститутів світській владі. Розпад СРСР, процеси політичної та етнокультурної автономізації суб'єктів РФ, гострі міжнаціональні конфлікти і громадянська деконсолідація увиразнили соціальну, етнічну, ідеологічну неоднорідність мусульманської спільноти і потягли за собою кризу традиційних ісламських управлінських структур та реструктуризацію мусульманського простору. Вже у серпні 1992 року вибухають перші крупні розколи (відокремлення ДУМ Татарстану і ДУМ Башкортостану) та набуває сили процес децентралізації й автономізації релігійних центрів: лише за 1992-1997 рр. утворено 21 муфтіят, а на теперішній час конституювалося 52 самостійних ДУМи.

Значне число різномасштабних ісламських центрів та напружені відносини між ними свідчать про наявність серйозних протиріч у російських мусульман – протиріч, здатних генерувати відкриті протистояння і гострі внутрішні конфлікти. Останніми роками очолити мусульманську громаду Росії і перебрати централізований вплив на віруючих намагаються дві значні мусульманські організації: Центральне Духовне управління мусульман Росії (м. Уфа) та Рада муфтіїв Росії (м. Москва); крім того, своїм впливом не збираються поступатися і крупні регіональні центри. Конкуренція між ними одразу охопила не тільки інституційний, політичний, інформаційний, а й персональний рівень, виявляючись у ворожнечі духовних лідерів. Наявна релігійна ситуація підвела провідних ісламознавців до висновку, що в Росії утвердилася «асиметрична організація мусульманського простору», суть якої – в утвердженні розбіжних моделей і способів буття ісламу в різних суб'єктах РФ [Выступление генерального директора Центра арабских и исламских исследований проф. В.В.Наумкина на расширенном выездном заседании Совета муфтиев России в Казани [електронний ресурс] – Режим доступу: www.islamica.ru/?pageID=388]. Йдеться про співіснування централізованих та автономних моделей самоорганізації мусульман; різні сектори впливу конфліктуючих між собою Духовних управлінь та різну практику їх формування; високу ступінь персоналізації духовної влади та утворення когорти конкуруючих регіональних духовних вождів; орієнтацію частини муфтіятів на ханафітський, інших – на шафіїтський мазхаби сунізму при збереженні величезної ролі суфійських тарикатів; утвердження різних моделей взаємодії з регіональними і федеральними органами влади; асиметрію етнічного та демографічного складу віруючих тощо.

Схожі за змістом процеси організаційного розколу та загострення суперечностей всередині ісламської умми через її гетерогенність відбуваються і в середовищі мусульман України: нині діють п'ять крупних релігійних центрів мусульман, між якими існують проблеми, непорозуміння, а то й відкриті конфлікти, а наявність значного числа автономних громад (частка яких у мусульманській мережі Криму вже сягла 14%) свідчить про те, що структуризація ісламського ареалу ще далека від завершення.

Окремої розмови потребує і така серйозна і наразі незворотна тенденція, як швидка політизація мусульманської умми. Зауважимо, що індекс співвідношення кількості мусульманського населення і числа ісламських організацій значно вище аналогічного індексу для інших конфесій. Так, за винятково короткий час в РФ утворилися і діють майже 2500 (!) ісламських організацій та політичних рухів, що репрезентують різнобічні інтереси мусульман Росії (Фонд розвитку мусульманських народів, Ісламський конгрес Росії, Ісламський культурний центр, Союз мусульман Росії, Загальноросійський політичний рух «Рефах» та ін.); крім того, активно функціонують філії понад 60 міжнародних громадських ісламських організацій. Окрім вагомої культурної та релігійно-просвітницької роботи, деякі з них, маючи значні фінансові можливості, прагнуть якнайповніше контролювати діяльність регіональних громад у власних інтересах. Відтак соціальна і політична активність російських

мусульман стає чинником впливу не тільки на внутрішню ситуацію, а й на формування зовнішнього політичного курсу РФ. Факт високої політичної активності послідовників ісламу, порівняно з вірниками інших релігій, примушує навіть поміркованих і модернізаційно налаштованих провладних діячів обстоювати бажаність модифікації федерального законодавства для мусульманських територій.

Але процес політизації ісламу об'єктивно пов'язаний і з процесом його радикалізації. Нагадаємо, що радикальний іслам в Росії, головню у формі вахабізму, виник і утвердився як реакція на російське вторгнення у Чечню в 1994 р. Від того часу політичні, національні, соціальні протестні настрої масово каналізувалися через радикальний іслам; його прояви охопили мало не всі мусульманські автономії (Абхазію, Дагестан, Башкирію, Кабардино-Балкарію, Карачаєво-Черкесію, Інгушетію, Татарстан та ін.); мережа радикально налаштованих осередків поширилася на Поволжя, Ставропілля, Сибірський і Далекосхідний регіони. Радикальний іслам витісняє не тільки християнські конфесії, а й ліберальні ісламські структури, вкорінюючи серед вірних ідеї розбудови ісламської держави, правової вищості шариату, ісламської глобалізації та етносепаратизму. Російський інформаційний простір сповнений звинуваченнями на адресу провідних ісламських діячів (Р.Гайнутдіна, Н.Аширова, Г.Джемаля та ін.) у дестабілізації міжконфесійного миру, розпаленні ворожнечі із православною більшістю, штучній ісламізації, спекуляціях на тему «переслідування ісламської меншості» чи гаслах «союзу Росії та ісламу проти Заходу». Зрештою, від кінця 90-их років низка суб'єктів РФ вимушена була вжити законодавчих заходів з метою протидії релігійному екстремізму та встановлення контролю за релігійною і місіонерською діяльністю на своїй території.

Схожі процеси спостерігаємо і в мусульманській УММІ України: повне протиріччя, внутрішніх конфліктів і проблем мусульманське середовище швидко політизується й радикалізується. Серед релігійно-політичних течій екстремістського типу, що вже знайшли осідок в Криму, вкажемо на адептів салафітів (ваххабітів), хізб ат-тахрір аль ісламі, табліг джамаат; діють осередки партії аль-іхван аль-муслімун («брати-мусульмани»), аль-джамаат аль-ісламія («ісламська громада») та ін. Небезпека полягає в тому, що означені течії екстремістського спрямування здатні до тісної взаємодії між собою, і світовий досвід дає тому чимало прикладів. Утвердження в Криму десятків подібних мусульманських громад стає першою ластівкою так званої «мережевої експансії», яку сьогодні успішно застосовують радикальні організації і рухи під ісламськими гаслами.

Уся складність і важкоздоланність цієї проблеми полягає в тому, що політизація та радикалізація мусульманського середовища спричинюється цілим комплексом факторів, які глибоко вкорінені в реаліях суспільного буття. Зазначені фактори можна умовно об'єднати в три групи: *перша група* – охоплює чинники позарелігійного порядку, тобто соціально-економічні, державно-політичні, міжнаціональні, правові та ін. умови буття, які впливають на громадську й індивідуальну свідомість та активність віруючих мусульман; *друга група* – це власне релігійні чинники, насамперед проблеми, протиріччя, конфлікти внутрішньо-ісламського розвитку, організаційні, ідеологічні, кланові протистояння всередині умми; *третья група* – зовнішні геополітичні, етнорелігійні, релігійно-ідеологічні впливи різної сили і

характеру, політична активізація світової умми та перетворення територій компактного проживання мусульманського населення на перехрестя різновекторних інтересів зарубіжних держав (Туреччини, Арабського Сходу, США тощо).

Тож вибухова динаміка ісламського ренесансу, внутрішній розкол і сегментація мусульманської умми, політизація і радикалізація ісламської спільноти висунули перед російською владою чимало складних проблем. Серед них коротко означимо такі.

1) Проблема якості та ефективності державно-конфесійної політики. Події останнього часу засвідчили, що російське керівництво нерідко обирає шлях конфронтації, прагнучи: а) *управляти* мусульманами, б) здійснювати управління через *зацентралізовані* й бюрократичні ДУМи, тобто сформувати максимально ієрархізований мусульманський простір. Деструктивну роль відіграє невідповідність і неосвіченість в релігійному питанні значної частки управлінців; нерозбірливість у контактах з презентаторами ісламського світу, незнання особливостей сучасних течій, рухів, напрямів всередині ісламу. Показово, що низька ефективність дій органів державної влади, відповідальних за сферу державно-церковних відносин, спеціально відзначена в Концепції Державної релігійної політики РФ [Концепція Державної релігійної політики Російської Федерації [електронний ресурс]. – Режим доступу до тексту: www.religioved.narod.ru/religioved/016.htm].

2) Проблема якості і змісту мусульманської освіти, передусім рівня підготовки, освіченості, духовності, політичних та ідеологічних орієнтацій духовенства як мобілізуючого провідника мусульманської спільноти. Неспроможність існуючої в Росії системи мусульманської релігійної освіти постачати підготовлені кадри надвисокими темпами обумовила нагальну потребу їх «імпорту». Запрошення іноземного духовенства, як і практика навчання за кордоном російських мусульман, заклали передумови для поширення нетрадиційних мазхабів, падіння толерантності російського ісламу, небажаної політизації й радикалізації молодшої генерації духовенства.

3) Проблема зовнішньої залежності мусульманської умми в Росії від закордонних інвестицій та політико-ідеологічних впливів. Масштабна допомога одновірців з ісламських країн у будівництві мечетей, виданні релігійної літератури, підготовці кадрів духовенства, створенні освітніх закладів тощо, окрім неабиякого значення для справи мусульманського відродження, мала зворотнім боком далекоглядні «інвестиції у світогляд», цілеспрямовану ідеологічну та інформаційну стратегію, трансляцію власної системи цінностей, яка нерідко суперечить національним інтересам і сприяє радикалізації ісламу.

4) Проблема поширення ісламофобії в російському суспільстві. Так, згідно опитувань фонду «Общественное мнение», роль ісламу в сучасному світі оцінили як «негативну» 49 % росіян і лише 14 % визнали її «позитивною». Та річ у тім, що ісламофобія з духовного, світоглядного, ідеологічного феномену

швидко перетворилася на проблему політичну. З одного боку, звинувачення докільля в ісламофобії стали зручним приводом для нарощення власного авторитету лідерів російського ісламу (при цьому проявами ісламофобії виголошується що завгодно: від поміркованої критики чи зволікань у виділенні земельних ділянок до відмови місцевої влади визнати ті чи інші норми шаріату). З іншого – кампанія «боротьби з ісламофобією» в російських реаліях перетворилася на ефективну політичну технологію просування інтересів мусульманських громад, гуртування ісламських структур та укріплення їх авторитету серед політичної опозиції та зарубіжної громадськості.

5) Проблема міжконфесійних конфліктів. За лічені роки в російському суспільстві були спростовані вкорінені стереотипи, що за тривалу історію співжиття християни та мусульмани «притерлися», порозумілися, подолали причини для жорсткої конфронтації, а православно-мусульманські відносини є толерантнішими за православно-католицькі та навіть внутрішньо-мусульманські. Відтепер потреба у налагодженні міжконфесійного діалогу усвідомлюється як невід'ємна умова стабілізації суспільства. Понад те, у колах радників вищої політичної еліти висувуються різноманітні проекти «адаптації» мусульманських спільнот в Російській державі, включення їх у простір російської культури і мови, ефективного використання «енергії» національних, релігійних, культурних ідентичностей (чи не найбільшого розголосу набув заявлений у 2002 р. проект «Русский ислам»).

б) Нарешті, не можна обминути увагою і проблему оцерковлення політичної сфери в Росії, насамперед зриму і посилювану близькість православ'я до владних кіл, перетворення *de facto* Російської Православної Церкви на політичний інститут. Подібне політичне лобювання РПЦ невідворотно посилюватиме напругу у поліконфесійному суспільстві.

Висновки. Підсумовуючи викладене, виснуємо, які ж уроки для українського суспільства надають досвід і реалії сусідньої держави.

По-перше, розбудова продуктивних міжконфесійних і державно-конфесійних відносин з ісламською спільнотою категорично вимагає врахувати, що іслам не являє і не буде являти собою єдиної централізованої ієрархічної структури, не має і не матиме загальновизнаних поділів на течії «ортодоксальні» і «еретичні», не визнає єдиного авторитету, здатного презентувати іслам чи заявляти щось від імені ісламської умми в цілому, зберігає і надалі зберігатиме виразну структурну, організаційну, етнічну гетерогенність, але при цьому лишається носієм «цивілізаційної солідарності» мусульманства. За цих умов, замість політики штучного створення єдиного (чи вибору привілейованого) духовно-адміністративного центру мусульман, що потягне тільки загострення внутрішньо-ісламських суперечностей, слід обрати шлях толерантних взаємовідносин між різними релігійними керівниками та регіональними духовними управліннями.

По-друге, завданням найближчого часу є вироблення Концепції державно-ісламських відносин, яка б визначила мету, завдання, принципи, напрями ефективної розбудови відносин з мусульманською уммою. Попри діючі конституційні норми, держава у спектрі відносин з різними конфесіями обирає різні моделі стосунків, зокрема щодо ісламу – відверто сепараційні. До того ж існуючі відносини з ісламськими центрами не мають чіткої внутрішньої логіки і спрямованості; законодавча база з багатьох питань не впорядкована; діяльність органів влади і адміністрації різного рівня практично не узгоджена; а брак відповідної підготовки чиновництва, службовців, управлінців тягне за собою деструктивні наслідки.

По-третє, умовою адаптації ісламу до світської моделі держави є формування верстви кваліфікованого духовенства як провідника чисельної громади віруючих; духовенства – патріотично налаштованого, високо освіченого, толерантного, зі знанням мови, культури, регіональної специфіки, здатного стати дійсним духовним авторитетом для молодих генерацій.

По-четверте, умовою соціальної стабільності в країні є суспільна підтримка різних форм історичного ісламу; економічний, соціальний та етнокультурний розвиток регіонів з домінуючим мусульманським населенням, збереження традицій та інститутів самоуправління мусульман. Іншим боком органічної інкорпорації в українське суспільство традиційного ісламу є вироблення системи адміністративних, політичних, правових, інформаційних механізмів протидії релігійному екстремізму і радикалізму; блокування шляхів для керованої екстремізації мусульманського середовища.

Україна, звісно, не стане мусульманською державою, але «ісламський чинник» в житті її суспільства ставатиме все більш помітним. Ісламська громада відроджується на теренах України як диференційований комплекс інститутів із власними організаційними механізмами, каналами комунікації і мобільності, субкультурою, самоідентичністю. Відтак завданням великої теоретичної і практичної вагомості стає віднайдення власної моделі узгодження державних і конфесійних інтересів, пошук стійкого балансу між провідними і регіонально-домінуючими конфесіями, важливість і потенційну можливість якого демонструє новітній досвід Росії.

А н о т а ц і ї

В статтю А.Аристовой «Исламские процессы в российской Федерации: уроки для Украины» обобщаются основные тенденции развития

мусульманской уммы в России, прослеживаются их аналогии с процессами, происходящими в украинском обществе, и определяются актуальные для украинских реалий пути оптимизации государственно-религиозных отношений.

Ключевые слова: мусульманская умма, политизация ислама, внутри-исламские противоречия, исламофобия, государственно-конфессиональные отношения.

The article of **Alla Aristova** “**Islamic Processes in Russian Federation: the Lessons for Ukraine**” analyses the main trends of the development of Moslem’s umma in Russia; also examines the analogous processes, which are inherent to Ukrainian society. On the ground of comparative approach, the author defines an actual means of the optimizing of state and religion relations.

Keywords: Moslem’s umma, politization of Islam, inner Moslem’s contradiction, Islamofobija, state and religion relations.
